

РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ У НОВОПАЗАРСКОМ КРАЈУ

Славољуб Јовановић[†]

Извод: У овом, некада изразито аграрном, крају чија се пољопривредна производња базира на сточарству, значај пољопривреде замире, иако постоје повољни природни услови за њен развој. На замирање пољопривреде указују достигнути степен искоришћености пољопривредних површина и достигнути степен производње: воћа, житарица, повртног и крмног биља у 2001. години. Нарочито је забрињавајућа тенденција смањења производње и приноса у сточарству, с обзиром да је ово некада био изразито сточарски крај. На овакво стање пољопривреде новопазарског краја, у демографском смислу, утицали су процеси: деаграризације, дерурализације и сенилизације села. Поред тога, негативан утицај су имали и: неразвијеност пољопривредног друштвеног сектора, уситњеност поседа, слаба примена агротехничких мера и недовољна финансијска улагања. Пред надлежнима у Републици Србији и општини Нови Пазар је да се у будућности изнађу сва средства како би се пољопривреда овог краја подигла на виши ниво.

Кључне речи: пољопривреда, ратарство, сточарство, производња, развој.

Abstract: In this, once particularly agrar region, the agricultural production of which is based on cattle breathing, the importance of agriculture fades away although there are convenient natural conditions for it to develop. Dying of the agriculture is shown by the obtained level of using agricultural terrains and by the obtained level of production of fruit, crops, vegetable and cattle plants in 2001. Extremely worrying is the tendency of lessening production in cattle breathing region. This kind of agricultural situation in the region of Novi Pazar was demographically influenced by the processes of de-agrarization, de-ruralization and senilization of village. Also, undeveloped agricultural state sector, lessened properties, irregular use of agritechnical measures and insufficient financial investments-all had bad effect. It is on those responsible in Serbia and in the municipality of Novi Pazar to do everything needed so that the agriculture of this area could be on a higher level.

Key words: agriculture, farming, cattle breathing, production, development.

УВОД

Сточарство и ратарство на овом подручју присутни су од давнина. С обзиром да се налазио на раскршћу неколико значајнијих

[†] Рецензију урадила проф. др Мила Павловић

друмова (босанско-цариградског, босанско-македонског и дубровачког друма) Нови Пазар је представљао главно тржиште сточарских производа Старе Рашке (Група аутора, 1969). Одавде су за Солун, Цариград, Сарајево и Дубровник извожени: стока, сир, пршута, вуна, кожа, масло, восак, воће и производи домаће радиности (ћилими, вунени прекривачи, производи од коже и сл.).

У доба Турака пољопривреда је била условљена тадашњим друштвено-политичким приликама. Чести војни продори условљавали су сеобе земљорадника у друге крајеве што је доводило до пустошења имања. На опустелим имањима Турци су често доводили заробљенике, у првом реду Бјелопавлиће, и запошљавали их као чифчије. Феудални односи који су уназађивали пољопривреду били су разрешени тек 1931. године Законом о аграрној реформи. У турском периоду сточарство је било главна привредна грана, с обзиром да је у тим “немирним” временима због честих кретања становника сточарство било исплативије као извор егзистенције од земљорадње. Да је сточарство било јако развијено у том периоду сведочи податак да су мањи трговци обично држали по 10-100 говеда и 50-500 оваца (Џмиљанић Р., Лазаревић Р., 1997). Од сточарских производа најзначајнији су били: вуна, сирова и сува кожа, пршута, кајмак и масни бели сир.

Пољопривреда је у овом крају била главна област привређивања и у периодима између два светска рата и након другог светског рата. Тада се преко 90% становништва бавило пољопривредом. Трагови прошлости осећали су се још дуго на овом простору. Сиромашно и ситно сеоско газдинство, ниски приноси култура и примитивна обрада земље (мотика, ралица) били су одлика тадашње екстензивне земљорадње. Примитиван начин обраде земље и неповољни климатски услови у брдско-планинском делу утицали су на смањење приноса. Приноси по хектару у периоду од 1930. до 1939. године износили су: пшенице 9 мц, ражи 6.8 мц, јечма 8.8 мц, оваса 6.6 мц и кукуруза 9.3 мц (Васовић М., 1985). Сточарска производња била је такође екстензивна. Услед слабије крмне базе углавном је гајена стока ниског расног састава.

Док су остале привредне области имале повољније услове за развој, нарочито индустрија, дотле је пољопривреда била најзапостављенија. Улагања у пољопривреду била су незнатна. Маказе цена које су биле отворене на штету пољопривреде учиниле су да она у послератном периоду у целој земљи, па и у новопазарском крају, заостаје за развојем осталих привредних делатности. Ипак, у другој по-

ловини 20. века процес индустријализације позитивно је утицао на развој пољопривреде овог краја. На пример, након отварања фабрике вунарских производа у Новом Пазару (1954. године) дошло је до поспешивања сточарске производње. Са друге стране упоредо са процесом индустријализације текао је и процес деаграризације, који је условио пражњење новопазарских села.

Осим нестабилних и отежавајућих услова привређивања у периоду после 1985. године, на развој пољопривреде овог краја негативно су утицали и слаба развијеност друштвеног пољопривредног сектора, уситњеност приватних земљишних поседа, слаба примена агротехничких мера, деаграризација села, недостатак радне снаге и недовољна стручност и организованост пољопривредног становништва. Све ово утицало је да пољопривреда новопазарског краја и даље представља неразвијену привредну грану и поред постојања добрих природних потенцијала за њен развој

ПРИРОДНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КАО ПРЕДУСЛОВ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ

Територија општине Нови Пазар припада брдско-планинском делу Србије са надморском висином терена од 500 до 1000 метара. Релјеф околине Новог Пазара чине четири маркантне морфолошке целине: новопазарска котлина, потпланинско побрђе, пештерска површ и планина Рогозна. Конфигурација терена новопазарског краја условила је начин коришћења земљишта и њену садашњу структуру у којој на ливаде и пашњаке отпада 63.68 %, а на оранице и баште 30.66 % територије (по попису из 2001. године).

Котлина око реке Рашке, коју је Ј. Цвијић због њеног значаја назвао “централним пољем Новопазарске области”, и осам главних и неколико мањих речних долина које се звездасто сустичу у котлини, најзначајнији су простори за обављање земљорадничке делатности. Карактеристичне црте новопазарске котлине чине алувијална равна реке Рашке и две флувијалне терасе које су под вртовима и ораницама. Сем овог низијског дела, остале морфолошке целине новопазарског краја припадају висинском релјефу. Могућности за гајење биљних култура у овим брдско-планинским просторима постоје једино на флувиоденудационим површима које су фрагментарно очуване како на потпланинском побрђу тако и на Рогозни. Брдско-планински

предели пружају добре услове за развој сточарске и одређене ратарске производње, пре свега, крмног биља.

Педолошки састав територије новопазарског краја чини више типова земљишта. Најраспрострањенији тип је подзол (планински терени), а затим гајњаче, смонице и речни алувијум (новопазарска котлина). На стрмим теренима, поред могућности гајења житарица и крмног биља, пре свега уз коришћење савремене агротехнике и рационалног ђубрења, у педолошком смислу, ипак, најповољнији услови на овим теренима постоје за развој сточарства.

Територија новопазарског краја прилично је богата водом, рекама, потоцима и изворима. То омогућава наводњавање већих површина и развој воћарства и повртарства. Нарочито у нижим пределима где су и климатске прилике повољне за њихов развој. На дну новопазарске котлине стиче се шест река које својим наносима и водом повећавају природну плодност тла. То су: Рашка, Људска, Дежевска, Трнавска, Себечевска река и Јошаница. Ипак, степен њихове искоришћености за пољопривреду је мали, с обзиром да наводњавање површина није регулисано, већ се оно врши на примитиван начин.

Клима новопазарског краја је умерено-континентална, а на околним планинама прелази и у субалпску. У новопазарској котлини владају умерене климатске прилике. Средња месечна температура најхладнијег месеца јануара износи $2.2\text{ }^{\circ}\text{C}$, најтоплијег јула $19.3\text{ }^{\circ}\text{C}$, док средња годишња температура ваздуха износи $9.2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Температура ваздуха изнад $5\text{ }^{\circ}\text{C}$ траје 240 дана, изнад $10\text{ }^{\circ}\text{C}$ - 190 дана, изнад $15\text{ }^{\circ}\text{C}$ - 122 дана (Група аутора, 1969). Климатске прилике новопазарског краја доста су условљене конфигурацијом терена и веома су варијабилне. У котлини током зимских месеци често долази до појаве температурних инверзија што се негативно може одразити на пољопривредну производњу. Понекад, котлина је зими заштићена околним планинама од продора хладних ваздушних маса, те тада владају благе климатске прилике. Тада су у јануару средње месечне температуре често изнад $0\text{ }^{\circ}\text{C}$. Због високих планина честе су и позне пролећне слане и рани јесењи мразеви, што неповољно утиче на развој раног поврћа и воћа. Због карактеристичних климатских услова треба бирати сорте које касније цветају и раније завршавају вегетацију. Падавине на територији општине повољно су распоређене у току године. Максималне количине падавина јављају се у мају, јуну и новембру, а

минималне у марту, априлу и августу. Годишње се излучи око 600 милиметара воденог талога.

ДОСТИГНУТИ СТЕПЕН РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ У НОВОПАЗАРСКОМ КРАЈУ

Пољопривредне површине према начину коришћења најбоље указују на стварне могућности развоја пољопривреде и на степен искоришћености земљишта. Укупна површина пољопривредног земљишта у 2001. години (36174 ha) у односу на 1974. годину (36646 ha) није се битније смањила. У структури обрадивих површина доминирају ливаде и пашњаци које захватају 63.68% пољопривредних површина (пашњаци-37.82%, ливаде-25.86%), што потврђује сточарску усмереност овог подручја. У структури обрадивих површина оранице и баште заузимају треће место 30.66%, док четврто место заузимају површине под воћњацима 5.66%. Смањење површина под ораницама у периоду од 1974. до 2001. године (за 1596 ha) у директној је вези са процесом деаграризације и сенилизације села. Услед миграције млађег и радно способног становништва, старачка домаћинства која остају на селима због немогућности обраде земље проширују површине под ливадама и пашњацима. То потврђује и пораст површина под ливадама и пашњацима у посматраном периоду за 1124 ha.

У структури засејаних ораничних површина 2001. године доминирају житарице, крмно биље и поврће, док се индустријско биље не узгаја (види табелу 3). У периоду од 1974. до 2001. године запажа се да је у структури ораничних површина дошло до скоро дуплог смањења удела површина под житарицама, за 5048 ha. Предпостављамо да је један део тих површина преоријентисан за гајење, пре свега, крмног биља, али и поврћа. У посматраном периоду удео површина под крмним биљем у структури ораничних површина повећан је са 10.76% на 25.65%, док је учешће површина под поврћем повећано са 6.32% на 13.12%. Овакве тенденције указују на то да је пољопривреда новопазарског краја све више тржишно оријентисана и да сточарство полако оживљава на овим просторима.

Развој пољопривреде у Новопазарском крају

Табела 1. Пољопривредне површине према начину коришћења
Table 1. Area of Agriculture toward method for access

	1974				2001			
	укупно		индивидуално		укупно		индивидуално	
	број	%	број	%	број	%	број	%
Укупно	36646	100	30542	83.34	36174	100	30233	83.58
Оранице и баште	12687	34.62	12583	41.20	11091	30.66	11038	36.51
Жита	10350	81.58	10350	81.58	5302	47.81	5302	47.81
Индустр. биље	19	0.15	19	0.15	0	0	0	0
Поврће	802	6.32	776	6.17	1455	13.18	1455	13.18
Крмно биље	1365	10.76	1288	10.24	2845	25.65	2792	25.29
Воћњаци	2049	5.59	2020	6.61	2049	5.66	2041	6.75
Виногради	0	0	0	0	0	0	0	0
Ливаде	9209	25.13	9095	29.78	9354	25.86	9103	30.11
Пашњаци	12701	34.66	6844	22.41	13680	37.82	8051	26.63
Рибњ. трст. и баре	0	0	0	0	0	0	0	0

Извор: Општине у Републици Србији за 1974. и 2001. годину.

Имајући у виду да је ово претежно брдско-планински простор и да сточарство треба да буде окосница развоја пољопривреде, ратарска производња мора бити усмерена на производњу сточне хране. Сем крмног биља, у ту сврху треба да послуже пшеница и кукуруз. Произведени кукуруз требало би да служи за производњу силаже, због чега је потребно одабрати оне сорте које имају краћи вегетациони период и већу производњу зелене масе. И поред повољних природних услова за производњу жита, остварени приноси у 2001. години су скромни. Просечни приноси пшенице износили су 2287 kg/ha, а кукуруза 2157 kg/ha. На то су утицали уситњена поседовна структура обрадивог земљишта и традиционалан начин обраде земљишта. На смањење укупног приноса пшенице (1974.-7732 t, а 2001.-4554 t) утицало је и смањење обрадивих површина под житима, које се преваходно односило на смањење површина под пшеницом. Са друге стране, приноси кукуруза у посматраном периоду су повећани како у укупном тако и у просечном износу. Разлоге треба тражити у очувању земљишног фонда под кукурузом и у увођењу квалитетнијих хибрида (гаје се углавном домаћи високородни хибриди). У новопазарском крају поред пшенице и кукуруза од житарица успевају још: јечам, овас и раж. Њихова производња нарочито је заступљена у ви-

шим пределима, чији природни услови нису препрека за њихово узгајање. Чињеница је да би употребом високородних сорти жита, вештачких ђубрива и применом одговарајућих агротехничких мера, приноси житарица били много већи него што су то данас.

С обзиром да се ради о крају који је усмерен на развој сточарства, производња крмног биља морала би да буде у функцији њеног унапређења. И поред повећања ораничних површина под крмним биљем (у односу на 1974. годину, 2001. године то повећање је износило 1480 ha) у посматраном периоду запажа се драстичан пад како укупног, тако и просечног приноса крмног биља. Разлог је лоше стање пашњака, како природних, тако и сејаних травњака и ливада. За њихово побољшање потребно је урадити посебан програм мелиорације, како би се побољшао флористички састав, који би уз примену одговарајућих агротехничких мера дао већу производњу зелене масе по јединици хектара.

Повртарска производња је нарочито заступљена у долинама река, а од поврћа нарочито добро успевају: пасуљ, паприка, парадајз, купус, лук и друге врсте којима се, углавном, снабдевају Нови Пазар и околина. Дугу традицију и посебан значај на овим просторима има производња кромпира. Производи се јестиви и семенски кромпир. Брдско-планинско подручје овог краја пружа повољне услове за гајење ове повртарске културе. Иако је у односу на 1974. годину укупна производња кромпира у 2001. години опала за чак седам пута, принос кромпира по хектару и даље је остао на истом нивоу. У односу на републички просек који износи 3360 kg/ha, просечан принос кромпира у новопазарском крају је дупло већи и износи 7645 kg/ha. У односу на републички просек (850 kg/ha), просечан принос пасуља је такође на високом нивоу (2001.- 1109 kg/ha). Ипак, у односу на светске размере, остварени приноси су скромни. Употребом квалитетног семена, уз примену одговарајућих агротехничких мера, приноси би се могли знатније увећати.

Развој пољопривреде у Новопазарском крају

На подручју Новог Пазара постоје повољни услови за развој воћарске производње, нарочито јабука, шљива и крушака, а у доли-нама река ораха. На овом простору има доста аутохтоних врста леко-витог биља и шумских плодова које се такође могу пласирати на тр-жиште у виду “еко хране” са одређеним географским пореклом.

Табела 2. Производња житарица, индустријског, повртног и крмног биља у општини Нови Пазар

Table 2. Production of the cereal, industry plant, area and other plant in commune Novi Pazar

	1974		2001	
	укупно (t)	принос kg/ha	укупно (t)	принос kg/ha
Житарице				
Пшеница	7732	2060	4554	2287
Кукуруз	3846	1780	4304	2157
Повртно биље				
Пасуљ	3877	2150	228	1109
Кромпир	43833	7930	6258	7645
Крмно и сточно биље				
Детелина	19468	6180	2672	3301
Луцерка	32482	7020	2996	3781
Ливаде	242554	2420	23685	2231
Пашњаци	78129	620	6044	442

Извор: Општине у Републици Србији за 1974. и 2001. годину

На овим просторима углавном се узгајају домаће сорте јабука (сенабије, колараче, бедрикe, зеленике и шаренке), шљива (мађарке, бјелошљиве, ранке и ценерике) и крушака (јерибасме, водењаче, та-нуше, арапске и јечменке) (Сочанац Д., 2001). Према броју родних стабала у воћарској производњи најзаступљеније су шљиве и јабуке. Мада је број родних стабала у односу на 1974. годину, 2001. године у оба случаја повећан за око два пута, њихови приноси су знатно опа-ли (јабука-30 пута, шљива-око 50 пута). Дрaстичан пад укупних при-носа јабука и шљива последица је знатног смањења њиховог приноса по родном стаблу (види табелу 5). Наиме, почетком седамдесетих го-дина интензивирању воћарства допринели су прописи који су стиму-лисали сађење воћака (власници су ослобађани пореза на 8 година), као и интензивно ангажовање задруга у овом правцу. Тада су велике површине биле засађене јабукама и то квалитетним сортама америч-ког порекла. Проблеми у воћарству овог краја наступили су у по-следњих десет година, а разлога има више. Један од њих је постојање

великих површина запуштених воћњака, који нередовно рађају и дају слаб квалитет плода, што је последица деаграризације ових простора. Затим, уситњеност поседа у индивидуалном сектору коме припада 99.62% воћњака, то јест, слаба заступљеност плантажног воћарства, због чега се на воћњацима агротехничке мере и механизација недовољно примењују. Услед недовољне неге стабала долазило је до честих појава биљних болести и штеточина, због чега је продуктивност производње смањена.

Табела 3. Производња јабука и шљива у општини Нови Пазар
Table 3. Production of apple and plum in the commune Novi Pazar

	Јабукe			Шљиве		
	бр. родних стабала	принос		бр. родних стабала	принос	
		укупно (t)	по стаблу		укупно (t)	по стаблу
1974	54859	5722	10.4	130558	18030	13.8
2001	119261	190	1.6	246561	365	1.5

Извор: Општине у Републици Србији за 1974. и 2001. годину

За успешнију воћарску производњу потребно је укрупнити поседе (подићи плантаже) и применити на њима одговарајуће агротехничке мере. Морају се предузети мере санације постојећег стања и обновити засади одговарајућим сортама. Због карактеристичних климатских услова треба бирати сорте које касније цветају, раније завршавају вегетацију, а притом остварују добре приносе и висок квалитет плодова. Да би се привукло интересовање пољопривредника за воћарску производњу потребно је загарантовати цене откупа воћа, повећати инвестициона улагања у ову грану пољопривреде и обезбедити сигурно тржиште. Поред поменутог, за успешан развој воћарства у овом подручју потребно је изградити прерађивачке капацитете и просторе за чување и замрзавање плодова.

Имајући у виду природне ресурсе овог краја и чињеницу да ливаде и пашњаци чине 63.68% обрадивих површина у општини Нови Пазар, сточарство би требало да буде основна грана пољопривредне производње у овом крају. Због доминације ливада и пашњака у структури пољопривредних површина предност треба дати развоју говедарства и овчарства. У новопазарском крају нарочито се узгајају живина (63.82%), овце (17.61%) и говеда (14.73%), с обзиром да се њихови производи доста користе у исхрани муслиманског живља, које је бројно на овим просторима. У структури сточног фонда учешће

Развој пољопривреде у Новопазарском крају

свиња је мало (3.85%), због неупотребљавања свињског меса у исхрани муслиманског становништва и због недостатка фарми.

Табела 4. Сточни фонд општине Нови Пазар
Table 4. Fund of cattle in the commune Novi Pazar

		Укупно	Говеда	Свиње	Овце	Живина
1974	бр.	112415	23728	4150	29376	55161
	%	100.00	21.11	3.69	26.13	49.07
2001	бр.	74029	10901	2849	13034	47245
	%	100.00	14.73	3.85	17.61	63.82

Извор: Општине у Републици Србији за 1974. и 2001. годину.

Анализирајући период од 1974. до 2001. године можемо уочити да сточни фонд у овој општини бележи изузетан пад. У укупном погледу, број грла смањен је за 34.17%, број грла говеда смањен је за 54.06%, оваца за 55.63%, живине за 14.35% и свиња за 31.35%. Забрињавајући је пад у области овчарства и говедарства, поготову ако се има у виду чињеница да у новопазарском крају постоје веома добри природни услови за њихов развој. До оваквих процеса у сточарству новопазарског краја дошло је из више разлога.

Основну сточну храну и данас чине: ситно ливадско сено, слама и кукурузна шаша. На ораницама нису постигнути резултати у производњи сточне хране, без чега није могуће повећање продуктивности стоке. С обзиром да су и постојеће пашњачке површине у веома лошем стању, ради успешнијег развоја говедарства и овчарства у овим крајевима потребно је решити проблем крмне базе и побољшати флористички састав пашњака.

Расни састав оваца углавном чини аутохтони сој домаће праменке - сјеничка овца. Меринизација оваца у прошлости није дала очекиване резултате, што због неспремности произвођача да прихвати нове сорте, тако и због нерешених проблема откупа меса, вуне и млека. Исто тако, ни у говедарству нису постигнути задовољавајући резултати увођењем монтона. За разлику од 60 - тих година када је у расном саставу говеда доминирала малопродуктивна домаћа буша, данас у расном саставу доминира оплемењена раса млечног типа говечета. У погледу побољшања расног састава говеда и оваца у овим крајевима у будућности акценат треба ставити на увођењу раса говеда које дају више млека и меса, као и раса оваца које дају више меса, млека и вуне. То је неопходно из разлога што данашње расе дају вео-

ма скромне приносе. По подацима из 1991. године производња млека по крави износила је 1277 литара, по овци 37 литара, док је производња вуне по овци износила око 1 kg. Ако се ови подаци упореде са оним из 1974. године (производња млека по крави била је 820 литара, по овци 48.5 литара, а производња вуне по овци износила је 1.2 kg)¹ можемо закључити да је сем незнатног напретка у производњи млека по крави у остали случајевима дошло до смањења и онако мале производње. Разлоге не треба тражити само у неповољној расној структури сточног фонда, већ их треба тражити и у лошој исхрани стоке (кормна база). Узгој стоке је такође на примитивном нивоу, без примене зоотехничких мера, са и даљим присуством изгона стоке на станове.

Традицију гајења треба подржати, али и унапредити. Неповољно стање у сточарству може се променити подизањем сточарских фарми, већом прерадом меса и млечних производа, развојем домаће радиности на бази вуне. и тако даље. Предуслов за подизање фарми је унапређење производње сточне хране, изградња објеката за стоку, опремање тих објеката савременом техником и обезбеђивање ветеринарске заштите. Целокупну сточарску производњу требало би да прате и погони за њихову прераду (кланице, сушионице, млекаре, предионице), где би се производили квалитетни производи (сир, кајмак, пршута, производи од вуне). Изградњом кланице и погона за производњу ћилима у оквиру Земљорадничке задруге “Војин Поповић” учињени су први кораци у том правцу, али не треба се стати на томе.

ОРГАНИЗАЦИЈА ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ

Пољопривредне површине у општини Нови Пазар углавном се налазе у рукама индивидуалног сектора, 83.58% обрадивих површина у 2001. години (види табелу 3). То значи да индивидуална газдинства имају одлучујући значај за искоришћавање земљишних ресурса у овој општини. У њиховим рукама налази се: 99.52% ораница и башти, 88.61% воћњака, 97.31% ливада и 58.85% пашњака. Друштвени сектор у општини није довољно развијен и већи део његовог фонда чине планински пашњаци. У 2001. години друштвеном сектору је припадало 41.15% површине пашњака. Овакви својински одно-

¹ Документациони материјал Републичког завода за статистику

Развој пољопривреде у Новопазарском крају

си у пољопривреди негативно се одражавају на њен развој, с обзиром да већина домаћинстава има скромне материјалне могућности, због чега је и улагање у модернизацију пољопривредне производње мало. Отежавајућа околност за бржи и савременије развој пољопривреде на индивидуалним поседима је и уситњеност поседа. У 1991. години око 44% домаћинстава је поседовало земљу до 0.1 ha, око 58% домаћинстава је поседовало земљу површине до 3 ha, док је око 6% домаћинстава поседовало земљу површине преко 8 ha (види табелу 7). На основу тенденција из досадашњег периода можемо закључити да ће се тренд уситњавања индивидуалних поседа наставити и у будућности. Тако је у односу на 1971. годину, 1991 године поседовање земљишта до 0.1 ha повећано око 14 пута, поседовање земљишта до 3 ha повећано око 3 пута, а поседовање земљишта изнад 8 ha смањено за 2 пута. Оваква уситњеност земљишта знатно умањује могућност примене агротехничких мера, а нарочито механизације, што директно утиче на смањење обима и квалитета пољопривредне производње. Због тога, што пре, треба обновити друштвени сектор и подстаћи рад пољопривредних задруга.

Табела 5: Број домаћинстава и њихова структура према величини поседа у општини Нови Пазар, 1971.- 1991. године

Table 5: Number of establishment and their structure according to quantity possession in commune Novi Pazar, 1971.-1991. year

Величина поседа	1971		1991	
	бр. дом.	%	бр. дом.	%
до 0.1 ha	598	4.65	8484	43.58
0.1-0.5	223	1.73	580	2.98
0.5-1	454	3.53	487	2.50
1-3	1391	10.81	1729	8.88
3-5	1138	8.84	1216	6.25
5-8	1116	8.67	1069	5.49
8-10	530	4.12	428	2.20
10 +	1160	9.01	795	4.08
Без земље	6036	46.90	4677	24.03
Укупно домаћинстава	12869	100.00	19465	100.00

Извор: Попис становништва 1971., књига 12, Попис становништва 1991., књига 3

У друштвеном сектору пољопривреде и агроиндустрије новопазарског краја својим радом истичу се: Д Д “Војин Поповић”, млин и силос у саставу “Центрокопа”, пекара “Полет” и земљорадничка задруга “Рас” (Васовић М., 1985). Некада је на овим просторима постојало знатно више земљорадничких задруга, 1946. године - 19. Од 1956. године њихов број сведен је на 6 (“Војин Поповић”, “Дежева”, “Трнава”, “Лукаре”, “Рајчиновићи” и “Беле воде”), а касније на једну, Земљорадничку задругу “Војин Поповић” (Група аутора, 1969). Ова земљорадничка задруга, бави се углавном откупом и прометом пољопривредних производа. На својих свега 280 ha земље обавља се производња воћа, поврћа, кромпира, пшенице, и ливадских трава. Задруга располаже: кланицом, млекарском (у селу Шароње), рибњаком са годишњом производњом од 710 t пастрмке (у атару села Себичево) и погоном за производњу тепиха (у селу Грубетиће). Такође, она има своје откупне станице (у селима: Дежева, Рајетиће и Беле воде) и 26 продавница. Иако има више агронома и техничара, задруга још увек није успела да направи јачи продор у области пољопривредне производње и постане значајан фактор на унапређењу села. Ревитализација Земљорадничке задруге “Војин Поповић”, која је итекако потребна, могућа је само ако се набаве материјална средства за набавку ђубрива, механизације и за организовање откупа тржишних вишкова. Неопходно је увећати обрадиве површине и сопствену производњу, али и обновити кооперацију са индивидуалним сектором уз уговорену производњу и откуп.

ЗАКЉУЧАК

У овој, некада изузетно аграрној општини, чија се пољопривредна производња базира на сточарству, значај пољопривреде постепено замире. Имајући у виду факторе развоја, првенствено, природне, остварени ниво развоја, могућности и потребе, као и испољене проблеме у циљу развоја пољопривреде, неопходно је предузети конкретне мере.

Мере ревитализације новопазарске пољопривреде, најпре треба применити у области сточарства. Један од најважнијих узрока незадовоља сточарства у овим крајевима је миграција сеоског становништва у град, као и недовољно инвестирање ове гране пољопривреде. Отежавајућа околност је и то што сеоским домаћинствима није обезбеђен сигуран пласман стоке и сточних производа. Овај недоста-

так могао би се исправити опоравком пољопривредних задруга и њиховим интензивнијим ангажовањем у оживљавању новопазарског села. У даљем развоју пољопривреде сточарство би требало да остане водећа грана, али модернизовано и са одговарајућим статусом у привредној структури овог краја. Интензивнији развој сточарства требало би да услови повећање запослености сеоског становништва, али и повећање тржишних вишкова (меса, млека, млечних производа и вуне). У области биљне производње, оријентација би требало да буде усмерена на производњу: жита, сточног и крмног биља, кромпира и воћа (јабука, шљива и шумских плодова). Да би дошло до реализације ових циљева потребна су финансијска средства, али и разне врсте олакшица од стране државе. Реализацију тих циљева треба везати за индивидуални сектор, уз одговарајућу помоћ стручних служби, али и за оживљавање земљорадничких задруга.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Васовић М. (1985):** Нови Пазар. Социјалистичка Република Србија, 3. том, НИРО “Књижевне новине”, Београд, (540-543).
2. **Група аутора (1969):** Нови Пазар и околина, Новинско издавачко предузеће “Књижевне новине”, Београд, (479-519).
3. **Општине у Републици Србији 1974. (1975):** РЗЗС, Београд.
4. **Општине у Републици Србији 2001. (2002):**, Републички завод за информатику и статистику, Београд.
5. **Сочанац Д. (2001):** Нови Пазар. Енциклопедија насеља Србије, књ.3, Географски факултет, Стручна књига, Београд, (107-132).
6. **Цмиљанић Р., Лазаревић Р. (1997):** Могућности развоја пољопривреде у Старој Рашкој. Перспективе и проблеми привредног развоја Старе Рашке, Друштво “Стара Рашка”, Универзитетски савез за екологију и технологију, Предузеће за железничку издавачко □ новинску делатност, Београд, (88-90).

DEVELOPMENT FOR AGRICULTURE IN REGION OF NOVI PAZAR

– Summary –

By long tradition and favourable limitation of nature from development in agriculture, production of agriculture a vanish to two last decade in region of Novi Pazar. On underdeveloped in agriculture indicate degree of used agriculture area and production in other sectors (fruits, corn, vegetable). Region was be producing cattles in past time. Nowadays, it is not at that time. Nowadays, must be attempt concrete steps, how clear up all defects and promoting agriculture production.